

Шестакова С. О.,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства
Сумського національного аграрного університету

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК РЕЗУЛЬТАТ МІЖМОВНИХ КОНТАКТІВ

Анотація. У статті розглядаються позамовні та внутрішньомовні причини запозичень. Основною позамовною причиною запозичень визнаються світові інтеграційні процеси в галузях економіки, науки, культури, спорту. Головною внутрішньомовною причиною поповнення словникового складу української мови іншомовними словами називається необхідність номінації нових предметів і явищ. З'ясовано, що найчастіше лексичні запозичення є результатом мовного контактування.

Ключові слова: запозичення, внутрішньомовні причини запозичень, позамовні причини запозичень, міжмовні контакти.

Постановка проблеми. Політичні та економічні реформи кінця ХХ – початку ХХІ ст., розширення мовних і позамовних контактів зумовили значні зміни в лексичній системі української мови. Інтенсивність процесів, що відбуваються в реальній дійсності, зокрема трансформація економічної системи, поява низки нових фундаментальних категорій, викликає величезний приплив лексичних запозичень у підмови різних галузей економіки, науки, культури, освіти тощо.

Не викликає заперечень теза, згідно з якою жодна мова не може існувати без природного і закономірного впливу інших, споріднених і неспоріднених мов, змішування, асимілювання, і в підсумку – змін у мовних системах на різних рівнях. Як відомо, найбільш непостійною частиною мови є її лексичний склад, який протягом усього розвитку мови безперервно поповнюється, змінюється, збагачується. З огляду на те, що процес запозичення неможливо проконтролювати та спрогнозувати, він протягом тривалого часу був об'єктом наукових досліджень і сьогодні викликає дискусії серед лінгвістів. Отже, вивчення процесу запозичень як одного із найбільш динамічних способів розвитку і збагачення мов є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження процесу запозичення нових слів були предметом наукової уваги таких відомих українських і зарубіжних дослідників, як Л.Г. Аксютенкова, В.В. Акуленко, І.В. Арнольд, Л.І. Богданова, Р.А. Будагов, В.В. Дубичинський, А.І. Дьяков, Е.Й. Есенова, Л.П. Крисін, І.Ф. Протченко, Н.Г. Синицька, О.С. Черемська, Л.В. Щерба та багатьох інших.

Метою роботи є дослідження причин і особливостей процесу запозичень нових лексем.

Виклад основного матеріалу. Процес запозичення слів із однієї мови до іншої зумовлюється внутрішніми і зовнішніми причинами. До зовнішніх, екстралінгвістичних причин запозичення слід віднести наявність політичних, економічних, культурних зв'язків між народами, поширення моди на запозичені слова, «культурну перевагу якої-небудь нації у певній сфері діяльності» [1, с. 50], мотив престижу, особливо сильного в умовах двомовності, прагнення до оригінальності і т. д. Не можна погодитися з Л.П. Крисиним, який стверджує, що «відкрита орієнтація на Захід у галузі економіки, політичної структури

держави, у сферах культури, спорту, торгівлі, моди тощо – усі ці процеси і тенденції, характерні для суспільства другої половини 80-х–90-х рр., стали важливим стимулом, що полегшував активізацію вживання іншомовної лексики» [2, с. 168].

До внутрішніх мовних причин запозичень належать такі, як необхідність номінації нових предметів і явищ, відчуженість лексичного дефіциту (lexical «gap»), усунення полісемії слова, тенденція до нерозчленованості позначуваного, економія мовних засобів, потреба в евфемістичних замінах, необхідність поповнення експресивних засобів мови.

Так, за словами Л.І. Богданової, запозичення виявляються перш за все в тих семантичних зонах, окремі об'єкти і характеристики яких ще не вербалізовані в тій чи іншій мові і можуть служити свого роду маркерами лакун [3, с. 11]. Однією з таких зон в українській мові є, наприклад, економічна, оскільки до переходу до ринкової економіки в українській мові були відсутні диференційовані найменування осіб, які займалися комерційною діяльністю: *ріелтор*, *дистрибутор*, *мерчандайзер* тощо. Лаконічні й точні терміни на позначення понять цієї сфери в українській мові нечисленні, тому більш простим і ефективним вважається запозичення наявного в іншій мові слова разом із новим поняттям чи предметом.

Найчастіше мовні запозичення є одним із результатів мовного контактування. Мовні контакти – одна з найважливіших особливостей міжнародного спілкування і обміну інформацією, необхідна умова розвитку політичних, культурних, торгових зв'язків між країнами і народами.

Зрозуміло, посилення чи, навпаки, послаблення зв'язків народу з іншими народами певним чином впливає на процес запозичення слів. При цьому розрізняють безпосередні контакти, що здійснюються різними мовами двох і більше народів, і контакти опосередковані, що реалізуються за допомогою якоїсь іншої мови [4, с. 59].

Необхідно зауважити, що існування тісних і безпосередніх контактів із якимось народом не завжди зумовлює процес інтенсивних запозичень саме з мови цього народу. І навпаки, контакти віддалені, опосередковані можуть викликати активний приплив запозичень із мов народів, із якими мова-реципієнт не контактує. Але тоді відіграють важливу роль інші фактори: політична роль країни й мови, науковий та економічний розвиток, постійне оновлення лексичних засобів шляхом утворення слів, які називають нові, актуальні явища. Цим, на нашу думку, можна пояснити широке вживання слів, запозичених, зокрема, з англійської мови, у різних мовах світу. І це цілком природно, адже остання є мовою інтернаціонального спілкування. Більшість лінгвістів визнають, що саме англійська мова, яка набула статусу міжнародної, стала мовним, зокрема й термінологічним, «донором» для інших мов» [5, с. 79].

Під час виявлення і визначення мови-джерела кожного запозиченого слова враховуються як мовні (фонетичні, морфологічні, семантичні), так і немовні дані. Англо-російським, а

отже, й опосередковано українським відносінам поклала початок подія, яка відбулася в 1553 р. [6, с. 9]. 11 травня 1553 р. із Англії вийшли в експедицію три кораблі з метою знайти північний шлях до Індії та Китаю. Біля берегів північної частини Скандинавії кораблі були розкидані бурєю. Два з них зазнали корабельної аварії, їх екіпаж загинув. Третій, уцілілий корабель через Біле море потрапив до гирла Північної Двіни. Екіпаж англійського корабля було запрошено до Москви. Незабаром після цієї події було встановлено між російською державою і Англією торгові й дипломатичні відносини.

Вплив англійської мови протягом XVI – XVII ст. був незначним. До нечислених запозичень цього часу належать назви деяких англійських посад і титулів, назви англійських грошових одиниць, наприклад: *пенс, стерлінг, лорд, сер*. Приплив англійських запозичень стає сильнішим у XVIII ст. Реформи й перетворення Петровської епохи спричинили багатий приплив запозичень із західноєвропейських мов: німецької, французької, голландської, італійської, англійської та ін. У кінці XVII і першій половині XVIII ст. устанавлюються більш тісні дипломатичні, економічні і культурні відносини з Англією. При англійському дворі з'являються дипломатичні представники Росії (1699 р.). Петро I вивіз із цієї країни багатьох інженерів, майстрів-кораблебудівників. Англія стає одним із головних партнерів Росії в зовнішній торгівлі. Молоді дворяни їдуть до Англії для завершення освіти, навчання спеціальним предметам та іноземним мовам. Другий період зближення з Англією починається у другій половині XVIII ст. У вищих колах російського дворянства з'являються англофільські настрої. У 70-ті рр. в Москві відкриваються «англинские» клуби, організовані англійцями, у яких проводяться бали, раути й театральні вистави. Англоманія охоплює все більше світське російське життя. У цей час з'являються переклади англійських літературних творів і спеціальних книг, причому нерідко з'являються як вторинні переклади з французької й німецької мов. Прямі переклади з англійської мови з'являються лише в 90-ті рр.

Наприкінці XIX ст. англоманія посилюється через течію пуризму і декадентства в англійській літературі, відтак проникнення англійських зменшується і на поч. XX ст. стає зовсім мізерним. Запозичуються лише поодинокі технічні терміни.

Натомість зовсім інший процес маємо в українській мові, бо саме на кінець XIX – поч. XX ст. припадає суттєве проникнення англійських слів у її систему. «Хоч-не-хоч, а паралель у сто років на межі століть, – зауважує І. Фаріон, – вражає, лише з тою різницею, що теперішній (кін. XX ст.) «англобум» українозамериканізований. Усе ж це не означає, що до XIX ст. Україна була закрита для іншомовних проникнень та взаємодії» [7, с. 82].

Найбільш ранні запозичення відбувалися усним шляхом, у процесі усного спілкування з народом чи окремими його представниками, що безпосередньо жили поряд або приїжджали до України. Поширення писемності, а особливо книгодрукування, створило нові умови для запозичення слів: уже стали непотрібні реальні контакти й двомовність значної групи людей, тому проникнення чужоземних слів стало дуже активним.

За оцінкою Ю. Шевельова, «у час між XV і XVII ст. українська мова під впливом історичних обставин тієї доби підлягла активній вестернізації, точніше – вона долучилася <...> до того, що можна назвати центральноєвропейським мовним союзом» [8, с. 42]. Однак ця «вестернізація», на думку вчених, дуже швидко під впливом і тиском північного сусіда, який наглухо

забив нам усі вікна до Європи, перетворилася на девестернізацію із характерною російсько-українською інтерференцією та витісненням української мови з усіх державних сфер, аж до творення лакун у її міському сленгу і, без сумніву, термінологічних системах [7, с. 152].

Кінець XIX – поч. XX ст. – це роки технічного розквіту в Україні, це прагнення молоді навчатися за кордоном, опанувати новий світ через вивчення іноземних мов, а отже, – широка перекладацька діяльність, спрямована на пріоритети рідного слова в системі багатомовності.

Значна кількість англійських слів упродовж тривалого часу поповнили загальноживану лексику української мови, набувши певної семантичної валентності та високої частоти вживання: *мітинг* (зібрання), *стандарт* (зразок, мірило, норма), *диспетчер* (оперативний розпорядник), *комфорт* (виго'да), *айсберг* (брила льоду), *смокінг, реглан* та ін.

Економічні терміни поряд з іншими розрядами (морськими, технічними, науковими, спортивними, військовими, політичними, а також побутовими назвами) запозичувалися протягом XIX – поч. XX ст. Активізувався цей процес у 30-ті роки, а особливо сильним стає, за оцінкою дослідників, у 50-ті. Так, М.Г. Дакохова стверджує, що за все XIX ст. було запозичено з англійської мови всього 4 слова, у першій половині XX ст. – 520 слів, у 50–70 ст. XX ст. – 373 слова, у 80–90 рр. XX ст. словниками зафіксовано 434 запозичення. Проте, на думку дослідниці, дані словників як мінімум на два відсотки не відповідають реальній ситуації [9]. Отже, здійснений дослідницею діахронний аналіз засвідчує тривале і закономірне запозичення англійських слів із виразною перевагою лексичних груп, пов'язаних із оновленням суспільного розвитку, передусім у політико-економічній, технічній, культурно-історичній діяльності та у спорті.

Міжмовна взаємодія така ж необхідна і закономірна, як міжлюдська і міждержавна. Відомо, що суто мовними причинами запозичування є: а) потреба в поповненні, а то й створенні лексико-семантичної групи, відсутньої або недостатньої в певний історичний період у мові-реципієнті, наприклад, група корабельнобудівної лексики: *трап, бриджек, кеч* чи продуктивні запозичення зі сфери науки, техніки, зв'язку: *гаджет, пейджер, ноутбук, роумінг, смартфон, айфон, файл*, б) вищий ступінь термінологічної визначеності запозичуваного слова в мові-джерелі, порівняно із наявним відповідником у мові-реципієнті; в) потреба в семантичному обмеженні питомого слова, усуненні його багатозначності, наприклад, *грант* – «дар, офіційне подання, дарчий акт, безвиплатна позика, стипендія».

Терміном мовний контакт позначаються певні мовні ситуації. Результати мовного контакту можна розглядати в мікроскопічному аспекті, на матеріалі поведінки окремих двомовних носіїв мови і в макроскопічному аспекті. Макроскопічний підхід передбачає дослідження результатів впливу однієї мови на іншу, у тому числі результатів процесу запозичення.

На початковому етапі мовні контакти викликають деякі відхилення від норми – явище лексичної інтерференції.

При інтенсифікації мовних контактів встановлюється семантична рівновага систем контактуючих мов, формується вирівнювання понятійних планів слів – семантичні інтераналоги. Процес лексичної інтернаціоналізації, на думку В.В. Дубичинського, передбачає не стільки формальну схожість лексем, що об'єктивно є необхідним, скільки близькість семантики, яка призводить до повного збігу в семантичних структурах порівнюва-

них лексем семантичних елементів, які формують їх понятійний план. На жаль, останнім часом, пише вчений, процес інтернаціоналізації лексики сприймається як процес запозичення лексичних одиниць інших, в основному європейських, мов [10, с. 10].

Залежно від ступеня адаптації серед іншомовних слів традиційно виділяють *lehnwörter* (засвоєні слова) і *Fremdwörter* (незасвоєні слова). На думку Л.П. Крисіна, необхідними і достатніми для того, щоб вважати те чи інше іншомовне слово (термін) запозиченим даною лексичною (термінологічною) системою, є такі ознаки: 1) графемно-фонетична передача іншомовного слова засобами мови, яка запозичає; 2) співвіднесення його з певними граматичними класами і категоріями; 3) семантична самостійність слова, відсутність у нього дублетних синонімічних відношень зі словами мови, яка запозичає; 4) вживання не менше ніж у двох різних мовленнєвих жанрах, для терміна – регулярне вживання в певній термінологічній сфері. Виходячи з цього визначення запозиченого слова, Л.П. Крисін виокремлює основні типи іншомовних слів: 1) запозичені слова; 2) екзотична лексика; 3) іншомовні вкраплення [11].

У процесі адаптації іншомовного слова можна виокремити три основні етапи. У зв'язку з цим В.М. Аристова [12, с. 8–10] пропонує таку діахронічну класифікацію слів, запозичених з англійської мови: 1) проникнення (початковий етап існування слова в українській мові); 2) запозичення (другий етап); 3) укорінення (третій етап). Кожний етап виділяється на основі певних критеріїв, межі між якими, як у будь-якому процесі, рухливі й нечіткі.

Для слів початкового етапу проникнення В.М. Аристова встановлює такі критерії: 1) безпосередній зв'язок з мовою-джерелом, який виявляється в зовнішньому оформленні слова (появі в текстах іншомовних вкраплень, виникнення формальних дублетів, коливання на граматичному і словотворчому рівнях); 2) однозначність, внаслідок того, що здебільшого проникнення позначає «чужу» реалію або передає чуже поняття; 3) вживання в певних контекстах; 4) відсутність похідних утворень.

Для вже запозичених слів такими критеріями є: 1) внутрішній зв'язок слова з мовою-джерелом; 2) стабілізація його форми на граматичному і словотворчому рівнях; 3) використання слова для позначення як «чужих», так і своїх реалій; 4) початок регулярної вживаності слова; 5) початок словотворчої активності.

На межі цих двох етапів, а інколи ще на другому етапі спостерігається фонетичний компроміс (*phonetic compromise*), який виявляється в тому, що у слові поряд зі «своїми» існують «чужі» елементи, звуки, їх сполучення чи іншомовна акцентуація.

До критеріїв, на основі яких виділяється укорінення, належать: 1) відрив слів від мови-джерела (*локаут (lockout)*, *медікейд (medikaid)*, *прайм-тайм (prime-time)*, *овертайм (overtime)*; 2) певна семантична самостійність слова і утворення лексико-семантичної мікросистеми даного слова (фразеологія, переносне вживання і т. ін.); 3) взаємодія з елементами мови, яка запозичає, і які ведуть до диференціації значень у вітчизняних словах (*демпінг (dumping)*, *кліринг (clearing)*, *лізинг (leasing)*, *голкипер (goalkeeper)*; 4) широка вживаність слова і висока словотворча активність, що виявляється у творенні нових лексем (*бартер (barter)*, *бізнес (business)*, *трест (trust)*).

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що засвоєння іншомовних слів є одним із найважливіших соціокультурних процесів, який відображає як якісні, так і кількісні параметри міжкультурних контактів. До пріоритетних сфер

міжмовної комунікації, у яких спостерігається найбільший приплив запозичень, належать наука і техніка, економіка, суспільно-політична сфера і спорт. Саме запозичення в цих галузях відображають загальнолюдські тенденції розвитку цивілізації: технізацію суспільства, прагнення людини усвідомити своє місце в соціумі тощо.

Вважаємо, що до основних позамовних і внутрішньомовних причин запозичень належать стрімкий розвиток науки і техніки та їх універсальний характер, що впливає на процес запозичення, активізація вивчення іноземної мови чи кількох іноземних мов, збільшення кількості перекладної інформації, відсутність власного слова для нової реалії чи поняття тощо.

Незважаючи на те, що запозичення, особливо з англійської мови, набувають в українській мові системного характеру, використовуються як повноцінні лексичні одиниці, для яких характерні всі властивості системи української мови, крім походження, широке вживання запозиченої лексики в усному і писемному мовленні носіїв мови дозволяє сьогодні говорити про надзвичайне поширення запозичень. Причиною можна вважати світову глобалізацію і поступову інтеграцію України у світове співтовариство. Лінгвісти сьогодні вже звернули увагу на цей процес, проте він вимагає ще глибокого та ґрунтовного дослідження.

Література:

- Есенова Е.Й. Основні причини запозичення іншомовних лексичних одиниць. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород, 2015. Вип. 13. С. 46–50. URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/Sdzif_2015_13_10.pdf
- Крысин Л.П. Современный русский язык: Активные процессы на рубеже XX – XXI веков. Москва : Языки славянских культур, 2008. 712 с.
- Богданова Л.И. Иноязычное слово в контексте русской культуры: когнитивный аспект. *Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2008. № 4. С. 11–17.
- Муромцева О.Г. Про деякі активні процеси у словниковому складі української літературної мови кінця 80–90-х років XX ст. *Українська мова: З минулого в майбутнє*. Київ, 1998. С. 115–116.
- Макарова А.А. Детерминализация единиц языка экономики и бизнеса в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Москва, 2007.
- Войтович М. Характеристика заимствованных из английского языка имен существительных в русском языке. *Розпав*, 1984. 141 с.
- Фаріон І. Англійський наступ у українській дійсності. *Сучасність*. 2000. № 3. С. 150–157.
- Шевельов Ю. Українська мова в себе вдома сьогодні й завтра. *Сучасність*. 1986. № 10 (306). С. 28–46.
- Дакохова М. Г. Англоязычные заимствования в русском языке XIX – XX вв. : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Пятигорск, 1998. URL: <http://www.dslib.net/jazyko-znanie/anglojazychnye-zaimstvovaniya-v-russkom-jazyke-xix-xx-vv.html>
- Дубчинский В.В. Процесс интернационализации лексики в русском языке. *Лексика русского языка и методика ее изучения в вузе и школе*. Київ – Харків, 1993. С. 9–12.
- Крысин Л.П. Иноязычные слова в русском языке. Москва, 1968.
- Аристова В.М. Англо-русские языковые контакты (англицизмы в русском языке). Ленинград, 1978.

Шестакова С. О. Заимствования как результат межъязыковых контактов

Аннотация. В статье рассматриваются внеязыковые и внутриязыковые причины заимствований. Основной внеязыковой причиной заимствований признаются мировые интеграционные процессы в экономике, науке, культуре, спорте. Главной внутриязыковой причиной пополнения словарного состава украинского языка словами из других языков называется необходимость номинации новых предметов и явлений. Определено, что чаще всего лексические заимствования являются результатом межъязыковых контактов.

Ключевые слова: заимствования, внутриязыковые причины заимствований, внеязыковые причины заимствований, межъязыковые контакты.

Shestakova S. Borrowings as a result of crosslanguage contacts

Summary. The article deals with non-linguistic and intra-linguistic reasons of borrowings. The main non-linguistic reason of borrowings is the world integration processes in the field of economics, science, culture, sports. The main intra-language reason of increasing the vocabulary of Ukrainian language with foreign words is the necessity of nominating new objects and phenomena. It was found that lexical borrowings are the result of linguistic contacts.

Key words: borrowings, non-linguistic reasons of borrowings, intra-linguistic reasons of borrowings, crosslanguage contacts.